

Ключевые слова: Россия, Франция, Наполеон, Александр I, Эрфурт, Тильзит, Отечественная война.

Gutsalo I.I. French direction of a foreign policy of Russia in 1801–1812.

The article highlights the issue of Russian-French relations in 1801–1812, the cooperation of European countries in the fight against France, and the reasons that led to the beginning of World War in 1812 year in Russia.

Key words: Russia, France, Napoleon, Alexander I, Erfurt, Tilzit, World War.

УДК 34(470+571) "18"

Ковальчук Є.Ю.

ІДЕОЛОГІЯ ТЕРОРИЗМУ В РОСІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Тероризм та його наслідки є однією з основних і найболучіших проблем, з якими зараз дуже часто зіштовхується сучасний світ. Хвиля тероризму, що заповонила Росію в останні роки, змушує ще раз заглянути в те універсальне дзеркало, яке має назву історія. Саме вона, як відомо, має властивість повторюватися. У випадку з тероризмом вона повторюється частіше як трагедія, а не як щось позитивне. І тому дуже важливо для нас засвоїти її уроки, поки ми ще можемо, щось змінити.

Тема тероризму є актуальною для сучасного цивілізованого світу. Схвильований погрозою з боку міжнародного тероризму – чуми ХХІ ст. він у пошуках ефективних шляхів його стримування й припинення звертається до минулого, намагаючись простежити аналогії, отримати уроки. Історія Росії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. пронизана тероризмом: народовольчим, есерівським, більшовицьким, анархістським.

В історії Росії тероризм був представлений ідеологією й практикою організації «Народна воля». Тому на особливу увагу заслуговує процес її виникнення та діяльності.

Даною проблемою досить ґрунтовно займалися О. Будницький, В. Бурцев, О. Галактіонов, О. Рудницька, С. Сватіков, М. Троїцький [11; 5; 15; 4; 6; 12].

Із зарубіжних вчених необхідно відзначити праці Л. Базилева, М. Ваврикової і Р. Хінглі [18; 19; 17].

Вищезгадані науковці займалися глибоким дослідженням зародження й розвитку партії «Народна воля», приділяли увагу судовим процесам над учасниками партії, в їх працях докладно розглянутий процес «20-ти», «50-ти», є цікаві судження про процеси 1 березня 1881 р. Ними

опубліковані багато документів, біографій і матеріалів з історії розвитку російського тероризму, величезна увага приділяється еволюції ідеології.

Мета статті – розглянути і проаналізувати ідеологію тероризму в Росії у другій половині XIX ст. Дослідити хто саме формує її у цей період і як ці ідеї впливають на зародження і розвиток тероризму в Російській імперії. У даній статті робиться акцент саме на ідеології, яка сприяла розгортанню активної революційної діяльності.

Як не дивно, але на початку всього було слово, а точніше, кілька фраз, що були написані навесні 1862 р. у камері Тверського поліцейського відділку студентом Московського університету Петром Зайчневським [1, 24]. Будучи заарештованим за крамольні думки, викладені в перехопленому поліцією листі до товариша, він склав прокламацію «Молода Росія». У ній уперше у Росії вбивство відкрито визнавалося нормальним засобом досягнення соціальних і політичних змін.

Для П. Г. Зайчневського терор – це засіб для того, щоб прибрати з дороги «імператорську партію». Якщо захопити, вважав П. Г. Зайчневський, Зимовий палац і перебити всіх хто там живе, то може статися так, що вся справа скінчиться одним винищенням імператорської родини, тобто якоїсь сотні людей, та справу не буде вирішено [16, 333–334].

Автор «Молодої Росії», указував на зв'язок царя з «імператорською партією», що гнітить народ, зауважує, що ні він без неї, а ні вона без нього існувати не можуть. Упаде один – знищиться й інша [5, 40]. П. Зайчневський не був прихильником індивідуального терору, але в цих думках сформульована ідея, що надихала тисячі російських революціонерів на вбивства й самопожертву. Персоніфікація влади в Росії, сакральність фігури царя викликали велику спокусу – в один момент зруйнувати могутність цієї влади, розчистити дорогу для втілення ідей, які повинні привести до загального благоденства [10, 105].

Також величезний ідеологічний вплив на маси, та безпосереднє зародження тероризму мали такі люди, як С. Г. Нечаєв та М. О. Морозов. Саме їхня ідеологія і була першим поштовхом до терору. Найбільш показовою фігурою щодо цього був Сергій Геннадієвич Нечаєв (1847–1882 рр.). В його особі революційна традиція з'являється без усяких ускладнень [8, 40]. Недарма В. Ленін, що уважно вивчав нечаєвське надбання, назвав його «титаном революції» [7, 42]. Значення С. Г. Нечаєва полягає в тому, що він своєю біографією створив образ революціонера, не

зв'язаного загальнолюдськими нормами моралі. Обман, шантаж, зрадництво, вимагання й убивство – все це неодноразово зустрічалося в практиці світового революційного руху. Але С. Г. Нечаєв, мабуть, уперше про це заговорив як про дозволені засоби революційної боротьби. С. Г. Нечаєв вважав, що революціонер, вступає в державний, становий, утворений світ і живе у ньому тільки з вірою в його цілковите як найшвидше руйнування. Ніякі норми моралі, крім революції, не повинні його обмежувати. Морально для нього все, що сприяє революції, аморально й злочинно все, що перешкоджає їй [6, 43].

Після революції він припускав усе перетворити на суспільну власність при обов'язковій для всіх фізичній роботі. Протягом декількох днів після перевороту кожен індивідуум повинен записатися в яку-небудь артіль. У протилежному випадку він втрачає їжу й житло. Для нього закриті всі дороги, всі засоби повідомлення, залишиться тільки один вихід: або до праці, або до смерті. Іншими словами, мова йшла про встановлення комуністичного рабства, знищення науки, мистецтва й будь-якого виду творчості [8, 67].

Розуміючи, наскільки неприйнятна така модель суспільного устрою для абсолютної більшості людей, С. Г. Нечаєв планував їхнє поступове знищення ще до революційного перевороту. «Катехізіс революціонера» розташував усіх хто підлягав знищенню по розрядах у порядку черговості. Одних потрібно було знищити відразу, інших передбачалося спочатку використати для революції, а вже потім знищити [5, 94].

У праці «Катехізіс революціонера», уперше в російській історії була сформульована програма широкомасштабної терористичної діяльності. Згодом практики-народовольці утілили ці ідеї в життя, перетворивши свої замаху на царя і його наближених в ефектні акції, покликані залучити до них суспільні симпатії [6, 44].

Ще один відомий ідеолог тероризму Микола Олександрович Морозов (1854–1946 рр.) син поміщика Ярославської губернії і кріпосної селянки. У 1871– 1872 рр. вступив до гуртка «чайківців», брав участь у «ходінні в народ». Наприкінці 1874 р. вступив у Перший Інтернаціонал, у 1878 р. до організації «Земля і воля». М. О. Морозов був також членом Виконавчого комітету (ВК) «Народної волі» [9, 25].

У революційній журналістиці 1870-х рр. він найбільш послідовно відстоював перетворення політичних убивств на систему. В «Листку «Землі й волі»» він опублікував статтю з недвозначною назвою «Значення політичних убивств». М. О. Морозов вважав, що політичне убивство – це насамперед акт

помсти й єдиний засіб самозахисту, один із кращих агітаційних прийомів. За його словами, політичне вбивство, наносячи удар у самий центр урядової організації, змушує задуматися всю систему [6, 91].

Політичне вбивство, як вважав М. О. Морозов, це найстрашніша зброя для ворогів, зброя, проти якої не допомагають ні грізні армії, а ні легіони шпигунів. На його думку, три-чотири вдалі політичні вбивства змушували уряд вдаватись до таких екстраординарних засобів самозахисту, до яких не примусили його ні роки пропаганди, ні століття невдоволення у всій Росії, ні хвилювання молоді. От чому М. О. Морозов визнавав політичне вбивство як один з головних засобів боротьби з деспотизмом. Він також вважав, що політичне вбивство – це здійснення революції вже сьогодні, а це було досить актуально на той час [2, 8–9].

Оскільки М. О. Морозов входив до ВК «Народної волі», у серпні 1879 р. він запропонував свій варіант програми. Більшістю членів ВК він був відкинутий через надмірну роль, що надавалась в його проекті терору. Розбіжності досягли такої гостроти, що кілька місяців потому М. О. Морозов був фактично «висланий» своїми товаришами по партії за кордон. Тут він видав з деякими змінами й доповненнями, свій варіант програми під назвою «Терористична боротьба» [13, 96].

Центральним в цьому документі є розділ, у якому М. О. Морозов розглядає перспективи нової форми революційної боротьби. Дійшовши до висновку, що проти державної організації відкрита боротьба неможлива, він убачає силу тієї купки людей, що висуває зі свого середовища інтелігентна російська молодь з її енергією й невловимістю. Їхній спосіб боротьби не вимагав залучення сторонніх людей, тому таємна поліція була практично безсилою проти них [9, 55].

М. О. Морозов вважав, що у руках таких людей, таємне вбивство є найстрашнішим знаряддям боротьби. Терористична революція являє собою, на відміну від революції масової, де народ убиває своїх власних дітей, найбільш справедливу форму боротьби. Вона карає тільки тих, хто дійсно винний у злі, що відбулося, як вважали терористи. М. О. Морозов пророкував, що цей метод боротьби стане традиційним, так само як і виникнення в Росії цілого ряду самостійних терористичних гуртків [6, 90].

Ідеї М. О. Морозова виходили за рамки конкретної ситуації Росії на зламі 1870–1880-х років. Він вважав, що росіяни-терористи повинні зробити свій спосіб боротьби популярним, історичним, традиційним.

Політичні вбивства вони повинні зробити вираженням стрункої, послідовної системи [9, 43].

Завершуючи свій трактат, Морозов сформулював два найвищою мірою важливі й серйозні завдання, які, на його думку, потрібно було вирішити російським терористам. А саме – вони повинні роз'яснити теоретично ідею терористичної боротьби, яку досі кожний розумів по-своєму. Разом із пропагандою соціалізму необхідна широка популяризація цієї боротьби у тих верстках населення, у яких завдяки їхній близькості до сучасної революційної партії по вдачах, традиціях і звичках, пропаганда ще можлива й при дійсних несприятливих для неї умовах. Тільки тоді буде забезпечений для терористів приплив з населення свіжих сил, необхідних для завзятої й довгострокової боротьби. Терористична партія повинна також на практиці довести придатність тих засобів, які вона використовує для досягнення своєї мети. Системою послідовного терору, що невблаганно карає уряд за кожне насильство над волею, повинна домогтися остаточної його дезорганізації й ослаблення. Повинна зробити його нездатним і неспроможним вдаватись до будь-яких заходів з викорінення думки й діяльності, спрямованої до народного блага [2, 9].

Ідея тероризму отримала свій подальший розвиток і деталізацію. Протягом наступних тридцяти років вона була не тільки предметом дискусій, але й керівництвом до дії. Терористичні акти дійсно впливали на політику уряду залежно від обставин, вони могли призвести до її жорсткості або, навпроти, до лібералізації [3, 35].

М. О. Морозов мріяв, щоб терористичні ідеї вкоренилися серед революціонерів різних національностей. І його ідея дійсно жила і розвивалася. А брошуру М. О. Морозова майже сто років потому, як вона була опублікована, перевели англійською мовою і випустили двома різними виданнями [2, 10–11].

Якщо виділити загальні риси, властиві раціональному обґрунтуванню тероризму в працях його ідеологів, то вони зводяться до таких основних положень: тероризм повинен був сприяти дезорганізації уряду; у той же час він був своєрідною формою «діалогу» з ним – погрози нових замахів повинні були змусити владу змінити політику; тероризм розглядався як засіб збурення народу для того щоб, можливо, підштовхнути його до повстання або хоча б привернути увагу до діяльності революціонерів; нарешті, підірвати "чарівність" урядової сили.

Ідеї тероризму, які сформувались у Росії в 60–70-х рр. ХІ ст. продовжила і розвинула у своїй діяльності організація «Народна воля». Її програма увібрала в себе усі ідеї, які висвітлювали попередні ідеологи [11, 52]. Одним із засобів боротьби цієї організації був обраний терор проти «стовпів уряду». Програма «Народної волі» чітко формулювала двояку функцію «червоного» терору: з одного боку, дезорганізувати уряд, а з іншого боку – збудити народні маси, щоб потім підняти збуджений народ проти дезорганізованого уряду. Отже, терор розглядався авторами програми як прелюдія й каталізатор народної революції [14, 25].

«Народна воля» ставила на меті знищення самодержавства і здійснення низки демократичних перетворень (свободи слова, друку, зборів, загальне виборче право, виборність усіх посад, передача землі народові). Через невдалі наслідки «великих реформ» Олександра ІІ, вони звертаються у своїй діяльності не до реформ, а до революції, використовуючи для досягнення своєї мети терор [12, 102].

Таким чином, слово з якого в Росії все починалось відіграло величезну роль, воно можна сказати перевернуло все з ніг на голову. П. Г. Зайчневський, М. О. Морозов, С. Г. Нечаєв, програми яких спричинили величезний резонанс у суспільстві, і які головним своїм завданням ставили терор відіграли в історії Росії величезну роль. Треба зауважити, що саме вони були першими інструкціями до дій терористів першопрохідців. Найголовніший засіб боротьби яких, терор дещо пізніше перейняла у них і модернізувала терористична організація «Народна воля».

Джерела та література

1. Балагуров Л. А. Автор «Молодой России» / Л. А. Балагуров // Вопросы истории. – 1972. – № 7. – С. 22–30.
2. Будницкий О. В. Терроризм глазами историка. Идеология терроризма / О. В. Будницкий // Вопросы философии. – 2004. – № 5. – С. 6–16.
3. Васильев А. Исторические корни терроризма / А. Васильев // Азия и Африка сегодня – 2008. – № 4. – С. 34–39.
4. Галактионов А. А. Идеология русского народничества / А. А. Галактионов. – Л. : Лениздат, 1966. – 370 с.
5. «За Сто Лет» (1800–1896). Сборник по истории политических и общественных движений в России : в 2 ч. / [Сост. Вл. Бурцев]. – Лондон. – Ч. 1. – 1897. – 267 с.
6. История терроризма в России в документах, биографиях, исследованиях. / [Сост. О. В. Будницкий]. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 576 с.
7. Ленин В. И. Полное собрание сочинений в 55 т. / В. И Ленин. – М. : Изд. «Политической литературы». – Т. 5. – 1967. – 375 с.
8. Лурье Ф. М. Нечаев: Созидатель разрушения / Ф. М. Лурье. – М. : Молодая гвардия, 2001. – 434 с.
9. Морозов Н. А. Повести моей жизни. Мемуары. / Н. А. Морозов (Предисл. ред. и примеч. С. Л. Штрайха.) В 2 т. – Т. 2. – М. : Наука, 1965. – 702 с.

10. Революционное народничество 70-х г. XIX в. : Сборник документов в 2 т. / [Ред. коллегия С. Н. Валк, С. С. Волк]. – М.-Л. – Т 2. – 1965. – 471 с.
11. Революционный радикализм в России: век девятнадцатый : Документальная публикация / [под ред. О. Рудницкой]. – М., 1997. – 390 с.
12. Сватиков С. Г. Общественное движение в России» (1700–1895). / С. Г. Сватиков. – Ростов-на-Дону: Изд. Н. Парамонова «Донская Речь», 1905. – 200 с.
13. Твардовская В. А. Морозов Н. А. в русском освободительном движении / В. А. Твардовская. – М. : Наука, 1983. – 190 с.
14. Троицкий Н. А. Безумство храбрых. Русские революционеры и карательная политика царизма 1866–1882 гг. / Н. А. Троицкий. – М. : Мысль, 1978. – 323 с.
15. Троицкий Н. А. Царские суды против революционной России (Политические процессы 1871–1880 гг.). / Н. А. Троицкий. – Саратов : Издательство Саратовского университета, 1976. – 407 с.
16. Утопический социализм в России : Хрестоматия / [Сост. А. И. Володин, Б. М. Шахматов]. – М. : Политиздат, 1985 – 592 с.
17. Bazylew L. Dzialalnosc narodnictwa rosyjskiego w latach 1878–1881. / L. Bazylew – Wroclaw, – 1960. – 268 s.
18. Hingley R. Nihilists : Russian Radicals and Revolutionaries in the Reign of Alexandre II (1855–1881). / R. Hingley – N.-Y., 1969. – 290 p.
19. Wawrykowa M. Rewolucyjne narodnictwo w latach siedemdziesiątych XIX w. / M. Wawrykowa. – Warszawa, 1963. – 543 s.

Ковальчук Є.Ю. Ідеологія тероризму в Росії в другій половині XIX ст.

У статті розглядається ідеологія народницького руху в Росії. Розповідається про вплив поглядів П. Г. Зайчневського, С. Г. Нечаєва і М. О. Морозова на зародження і еволюцію тероризму в Росії в другій половині XIX ст. Робиться аналіз їх праць, що вплинули на появу і розвиток тероризму у діяльності партії «Народна воля».

Ключові слова: тероризм, ідеологія, народники.

Ковальчук Е.Ю. Идеология терроризма в России во второй половине XIX в.

В статье рассматривается идеология народнического движения в России. Рассказывается о влиянии взглядов П. Г. Зайчневского, С. Г. Нечаева и Н. А. Морозова на зарождение и эволюцию терроризма в России во второй половине XIX в. Делается анализ их трудов, повлиявших на появление и развитие терроризма в деятельности партии «Народная воля».

Ключевые слова: терроризм, идеология, народники.

Kovalchuk Ye.Yu. Ideology of terrorism in Russia in the second half of XIX century.

In this article ideology of populist motion is examined in Russia. Told about influencing of looks of P.G. Zaychnevskyy, S.G.Nechayev and M.O. Morozov on an origin and evolution of terrorism in Russia in the second to the half of the XIX century. The analysis of their labours which influenced on appearance and is done development of terrorism in activity of party «Folk will».

Key words: terrorism, ideology, populists.